Людмила ІВАННІКОВА
ORCID: 0000-0003-0617-5082
Валерій САЄНКО
ORCID: 0000-0002-9837-0733
Наталія ВАСИЛЕНКО

ПОЛЬОВА ФІКСАЦІЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ В ЗАПИСНИКАХ ЯКОВА НОВИЦЬКОГО: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СКОРОПИСУ[4]

FIELD RECORDING OF FOLK SONGS IN NOTEBOOKS YAKOV NOVYTSKY: INTERPRETATIONS OF MANUSCRIPTS

Ім’я історика і фольклориста Якова Павловича Новицького (1847–1925) перебуває у великій пошані, а твори його здавна користуються любов’ю читачів. Вивченню діяльності фундатора історико-етнографічних досліджень Дніпровського Запорожжя приділялося чимало уваги (див.: Іваннікова, 2010). Утім, польові спостереження науковця, які є підвалинами творчої лабораторії кожного етнографа і фольклориста, були майже невідомими, незважаючи на те, що архів Новицького добре зберігся. Але, на жаль, доля його типова: матеріали виявилися розподіленими ще наприкінці 1920-х рр. між різними установами. Нині до наукового обігу введено чимало документів з архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ф. 4), Інституту рукопису НБУВ (ф. 202). Третя ж частина особового архіву Новицького перебувала в архіві Інституту археології (ф. 28) і з різних причин залишалася практично невідомою дослідникам.

Активізація пошуків нових матеріалів для вивчення наукової спадщини Новицького відбулася завдяки генеральному директорові Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» Максиму Остапенку та авторів цієї розвідки. Справжнім подарунком для багатьох науковців стали дев’ять записників, у яких поряд із археологічними матеріалами, численними планами оборонних споруд, урочищ о. Хортиця, спостережень над поведінкою бджіл і фіксацією станів погоди є й польові записи фольклору: оповідки про козацькі часи, легенди, приказки, прислів’я, тощо. Серед них чотирнадцять пісень (повних текстів і уривків) різних жанрів. Саме на них ми зосередили увагу: наша співпраця полягає в реконструкції та підготовці до друку текстів пісень, у написанні коментарів.

[4] Термін *скоропис* тут ми використовуємо в його автентичному розумінні, тобто ширшому ніж схема з підручників палеографії «устав – напівустав – скоропис»; бо скоропис існував ще тоді, коли слов’яни взагалі не мали писемності. Так, наприклад, на основі ромейського скоропису було створено глаголицю. Активно скоропис використовувався до кінця 20 ст. – стенографічна система Н. Н. Соколова, Державна єдина система стенографії тощо.

Загалом Новицький за пів століття зібрав і опублікував близько 400 пісень. Фольклористу надходили і записи від інформаторів, але їх загалом небагато: кореспонденти надіслали 17 пісень, серед них одна походить з західних губерній, а дві – з Херсонської.

Перша пісня була записана у 1870 р. Впадає в око нерівномірність у накопиченні матеріалу: записувалось від 1 до 15 пісень на рік, у 1872-1873 р. записів не було взагалі. Найбільш активно пісні збиралися у період 1884-1888 рр. (від 16 до 81), а потім у 1894 (32) і 1913 (43) пісні. Географія записів – Олександрівський, Катеринославський, Маріупольський і в меншій мірі Павлоградський повіти Катеринославської губернії.

Але польових записів знайдено лише 12 за період з 1873 по 1913 рр. Зроблені вони у селах Олександрівського та Маріупольського повітів Катеринославської губернії (тепер Запорізька обл.). За всіма ознаками, це саме польові записи, зроблені дуже швидким почерком, що значно утруднює їх прочитання. Загалом Новицький мав чіткий і охайний, хоча й дрібний, але розбірливий почерк, адже каліграфія була необхідною навичкою канцеляриста XIX ст. Записники ж читаються дуже важко – у приватних бесідах, а особливо під час виконання носіями фольклору пісень та легенд, він максимально прискорював своє письмо. Це свідчить про те, що вчений фіксував пісні не під повільну диктовку, а в живому побутуванні, під час співу. Власні прийоми стенографування вчений використовував найпростіші: допускав пропуск букв (*пос[е]лок*); замість літери *а* писав *о*; застосовував авторські автоматичні скорочення (наприклад, своєрідна лігатура, що передавала *-тся*, див фото).

Хоча з 1880-х рр. набувають поширення спеціально вироблені системи стенографії, Новицький ними не користувався. Практичне опанування такими навичками потребує більш-менш тривалого навчання, але науковець міг би використовувати окремі елементи і правила, якби був знайомий з новітніми розробками в галузі стенографії.

У записниках є сторінки, які прочитати неможливо, якщо не знаєш який саме це текст – графіка букв неадекватна, особливо під час запису оповідок. Для самого Новицького це були лише натяки для згадки про почуте. Практика стенографування у випадках, коли доводиться записувати на дуже великій швидкості, передбачає розшифровку одразу після фіксації, адже там використовуються значні скорочення, і записи у великій мірі є мнемонімічними реперами, а не лише знаковим письмом у прямому розумінні. Саме з цим ми зіткнулися, намагаючись прочитати рукописи Я. Новицького. Тож нам довелося пройти чималий шлях до ідентифікації пісень.

Здійснити реконструкцію кожного тексту ми змогли шляхом прочитання окремих фольклорних формул, іноді навіть окремих ключових слів, а також співставлення варіантів визначеної нами пісні. Іноді текст вдавалося ідентифікувати за датою запису або у зв’язку з прізвищем виконавця. Допомогли також чистові рукописи пісень, підготовлених Новицьким для друку. Таким чином з’ясувалося, що більшість пісень з записників були згодом

опубліковані в наукових збірниках (Новицький, 1894; Новицький, 1908; Новицький, 2009). Та є й раніше невідомі тексти. Це весільна пісня «Три бояри, ще й чотири», чумацька «Ой гук, мати, гук», жартівлива «Струже, струже вітер дуже».

Жанрова палітра пісень відображає живу традицію території колишніх Запорозьких Вольностей кінця XIX – початку XX ст. Нами прочитано три пісні історичні (про зруйнування Січі, про повстання турбаївців), три козацькі (про сторожового козака, про смерть козака, розмова козака з Дніпром), одна чумацька, дві балади, одна весільна, одна жартівлива й одна танцювальна пісня.

Привертає увагу те, що окремі з них мають ознаки, характерні для різних фольклорних жанрів: танцювальної пісні й загадки («Ой дід мідний, а баба залізна»), козацької / бурлацької / алегоричної пісні («Горе міні на чужині», «Ой ще козак не вмер»), чумацької та жартівливої («Струже, струже, вітер дуже козу на морозі»). Деякі з пісень перегукуються з етіологічними легендами («Ой сусідоньки-голубоньки, зійдімося докупоньки»).

Більшість пісень мають широку варіантну парадигму, відомі в записах різних збирачів: М. Максимовича, П. Чубинського, Д. Яворницького, а також і самого Я. Новицького. Так пісня «Горе міні на чужині» зафіксована ним у шести варіантах з різним зачином. Записи зроблені в різний час від різних виконавців, що свідчить про активне побутування цієї пісні на території Запорожжя. Козацька пісня «Чогось спиться, дрімається» (про сторожового козака) досі фіксується по всій етнічній території України, у т. ч. й у Західному Сибіру. Новицький записав її у трьох варіантах. Відомі десятки варіантів балади «Ясно, ясно та сонечко сходе» (записи Я. Головацького, М. Костомарова, О. Кольберга, П. Чубинського, І. Манжури, С. Руданського, Лесі Українки, Ф. Колесси, А. Конощенка, Д. Яворницького та ін. Те ж саме стосується і балади «Ой сусідоньки-голубоньки», вона була поширена по всій Україні, зокрема, на Поділлі (записи З. Доленги-Ходяковського, І. Франка, С. Тобілевич, А. Конощенка, Г. Танцюри, Т. Шевчук та ін.).

Увагу привертає те, що від одного виконавця записані дещо різні тексти. Це можуть бути різночасові записи. Оскільки ранні записи пісень фольклориста були втрачені, то він був змушений робити повторні записи від тих самих або інших виконавців, але з інтервалом іноді в десятки років. Тож не дивно, що опубліковані та рукописні тексти мають певні розбіжності. Цьому сприяє й сама природа фольклору, головною ознакою якого є імпровізація. Чорнові матеріали записника і пізніші публікації пісень, які мають однакову паспортизацію (місце, дата запису, виконавець) та разючі відмінності текстів, засвідчують, що Яків Новицький робив повторні записи від того самого виконавця, від різних виконавців одного села або від групи виконавців. Не виключено, що при публікації вибирав найповніший з різночасових записів або ж компілював різночасові записи, зроблені від одного виконавця, в загальний повний текст.

Джерела та література

1. Іваннікова, Л. (2010). Яків Новицький: фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя: АА Тандем. 388 с.

2. Новицкий, Я. (1908). Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг. Екатеринослав. 127 с.

3. Новицкий, Я. (1894). Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 годах. Харьков. 212 с.

4. Новицький, Я. (2009). Твори в 5-ти томах. Т. 3. / Упорядники тому Людмила Іваннікова, Ірина Павленко. Запоріжжя: АА Тандем. 440 с.

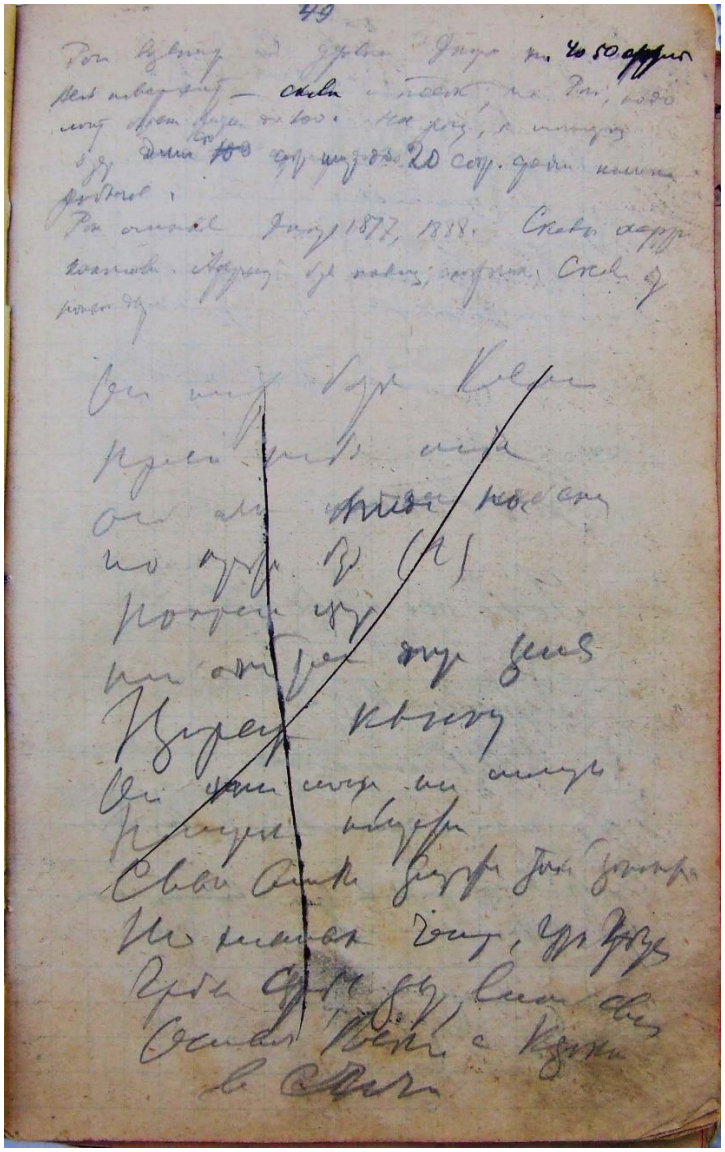

Рис. 1. Сторінка записника Я. Новицького з текстом пісні.
НА ІА НАНУ, ф. 28, № 3, с. 49.